

Module 3: **Docentenhandleiding**

nieuwe economie

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2010, Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Het auteursrecht op de modules voor Economie berust bij SLO.

Voor deze module geldt een Creative Commons Naamsvermelding-Niet-Commercieel-Gelijk delen 3.0 Nederland licentie (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/nl/>) Aangepaste versies van deze modules mogen alleen verspreid worden indien het colofon vermeld wordt dat het een aangepaste versie betreft, onder vermelding van de naam van de auteur van de wijzingen. Gebruiker mag geen wijziging aanbrengen in de auteursrechtvermelding.

SLO en door SLO ingehuurde auteurs hebben bij de ontwikkeling van de modules gebruik gemaakt van materiaal van derden. Bij het verkrijgen van toestemming, het achterhalen en voldoen van de rechten op teksten, illustraties, enz. is de grootst mogelijke zorgvuldigheid betracht. Mochten er desondanks personen of instanties zijn die rechten menen te kunnen doen gelden op tekstgedeeltes, illustraties, enz. van een module, dan worden zij verzocht zich in verbinding te stellen met SLO.

De modules zijn met zorg samengesteld en getest. SLO aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor onjuistheden en/of onvolledigheden in de module. Ook aanvaardt SLO geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade, voortkomend uit (het gebruik van) deze module.

Informatie

SLO, VO tweede fase

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 421

Internet: www.slo.nl

Geachte gebruiker

U heeft zojuist een bestand geopend met experimenteel lesmateriaal dat is gebruikt in de pilot voor het nieuwe economieprogramma. Dit lesmateriaal kunt u naast uw lesmethode gebruiken om opgaven (of series van opgaven) in te zetten of bijvoorbeeld als toetsmateriaal te gebruiken. Dit materiaal is "in ontwikkeling", dat wil zeggen dat hier aan wordt gewerkt zodat we onze leerlingen beter kunnen bedienen en/of de mogelijkheden van ons programma optimaler kunnen benutten. Wij stellen het dan ook zeer op prijs indien u uw ervaringen met ons zou willen delen. Verbeteringen, aanvullingen, onvolkomenheden, noem maar op. U doet ons en uw collega's in het land hier een groot plezier mee. Vanzelfsprekend stellen wij het ook zeer op prijs indien u ons uw ideeën, toetsen, PTA's, experimenten etc. laat zien.

Op de website <http://economie.slo.nl> treft u meer informatie

Inhoud

Docentenhandleiding	4
Bijlage 1: een voorbeeld van een heuristiek	7
Bijlage 2: een voorbeeld van een conceptopdracht en een contextopdracht	8
Bijlage 3: een zoektocht naar analogieën	10
Bijlage 4: meerdere concepten in een context	11

Docentenhandleiding

In deze module wordt aandacht geschonken aan het concept Markt en wordt tevens voortgebouwd op wat eerder in module 1 en 2 aan de orde is geweest. Dit betekent dat we enerzijds voortborduren op de *aanpak* van problemen (zie bijlage 1) en anderzijds het analyseren/uitdiepen van situaties/contexten met behulp van economische begrippen/concepten (zie bijlage 2). In de handleiding voor het schoolexamen die jullie eerder is toegestuurd, worden in het eerste hoofdstuk de begrippen context, concept en het realiseren van transfer besproken. In deze (en verdere) modules **kan** dat op de volgende manieren terugkomen¹:

1) het **verrijken** van contexten:

Context uit module 1:

Stel je woont in de stad Palanpur, India. Je leeft van de opbrengst van de aardappeloogst en je hebt zes kinderen die allemaal moeten eten. etc etc.

Om leerlingen het belang te laten inzien van economie, schaarste, keuzes, vraag en aanbod en de consequenties die hieruit voortvloeien (alles is immers economie zoals Teulings en van Damme vaak zeggen) kan je leerlingen wijzen op de bovenstaande situatie in de stad Palanpur in relatie tot principes achter het mechanisme van vraag en aanbod. Laat eerder behandelde situaties dus geen situaties op zich zijn. Het aan de orde stellen van een eerder behandelde situatie en het laten inzien dat daarin meerdere concepten naar voren komen (in een later stadium zal Palanpur bv weer kunnen worden aangehaald als introductie bij speltheorie of het vergelijken van het BBP). Deze aanpak is echter niet verplicht, het is een handleiking. We, de schrijvers, bemoeien ons zo min mogelijk met didactiek (hoewel dat natuurlijk verdraaid lastig is!), maar eerdere ervaringen van docenten en leerlingen heeft laten zien dat het sturen op samenhang en voortbouwen op bestaande kennis (ic verrijken) een krachtig leermiddel is. Echter, dit blijft punt van onderzoek.

2) de **analogie** tussen contexten:

In module 1 en 2 hebben we al een aantal keren gezocht naar overeenkomsten tussen geheel verschillende situaties in relatie tot economische begrippen (zie bijlage 3): een wezenlijk onderdeel van het realiseren van *transfer: wat in de ene context (of situatie) is geleerd, moet in een andere context kunnen worden toegepast*. Het realiseren van transfer is een lastig

¹ voor de duidelijkheid: dit betreft een grote didactische wijziging tav het oude programma en is jullie vrijheid. Een andere benadering, meer gericht op het versterken van de kennis van concepten kan ook worden nagestreefd. Echter, inherent aan de doelstelling van het nieuwe programma, lijkt het alsof we hier niet omheen kunnen: *leerlingen moeten met behulp van de belangrijkste economische concepten de economische verschijnselen in de maatschappij begrijpen, verschijnselen waar ze als persoon in de verschillende rollen binnen huishouden, bedrijven of overheidsinstellingen mee te maken krijgen en waarbinnen zij beslissingen moeten nemen of waar zij als lid van de (nationale en internationale) samenleving mee te maken krijgen.*"

(meetbaar) proces maar is wel onderdeel van deze pilot: in hoeverre is dit te realiseren binnen de huidige schoolsetting en de beschikbare tijd en middelen. Het zoeken naar analogieën wordt niet altijd teruggevonden in het lesmateriaal, maar zullen we grotendeels overlaten aan jullie eigen creativiteit. Tzt hopen we hier als pilotgroep (al dan niet) meer richting aan te kunnen geven.

3) Het ophalen van (voor)kennis middels contexten:

Vrij essentieel is het gebruik van contexten bij het ophalen van de aanwezige kennis. Naar mate de leerling langer onderweg is krijgt hij een steeds omvangrijker begrippenapparaat. Dit begrippenapparaat kan in vrijwel elke nieuwe situatie weer worden aangehaald. Door het koppelen van kennis aan situaties is het de veronderstelling dat kennis beter en langer beklijft (een soortgelijke redenering kun je ook ophangen aan het gebruik van de klaslokaalexperimenten). Dat zal in beginsel moeten worden aangeleerd op een haast "Pavlovianse wijze": *'zie je, in de situatie van de boertjes uit Palanpur zagen we al etc. et'. Nu komt in deze situatie iets soortgelijks voor'*. Dat zal er ook toe leiden dat een leerling misschien wel al zijn aanwezige kennis op een toets moeten kunnen aanwenden. Er zit geen *Chinese Muur* tussen nieuwe situaties en aanwezige kennis (iets wat in het oude programma not done was: *'maar dat hoefde je helemaal niet te leren, Meneer'*). Het is denk ik raadzaam om leerlingen te laten wennen aan het werken met een soort ecopas, gerangschikt naar de concepten. Bijlage 4 laat een voorbeeld zien van een opgave waar het begrip opofferingskosten en nivellering en denivellering aan de orde komt. Niet dat deze opdracht nu in deze serie aan bod moet komen (of is gekomen), maar het geeft aan dat het werken met contexten en concepten een concentrisch geheel vormen.

Bovenstaande punten komen niet in alle opdrachten terug. We zullen hier een eigen weg in moeten zien te vinden. Wat voor de één een logische koppeling is, kan voor de ander weer als gekunsteld overkomen en wat voor de ene leerling duidelijk is, kan voor de ander weer geheel anders zijn. Graag willen wij, het schrijfteam, jullie uitdagen om hiermee aan de slag te gaan. De uitkomsten van deze zoektocht zullen tijdens de regiobijeenkomsten aan de orde worden gesteld

De rest van deze module

Module 1 en 2 zijn redelijk volledig uitgeschreven modules (hoewel ze op gebied van diepgang niet uitblonden) en hebben (hopelijk) een stevig fundament gelegd om duidelijk te maken waar economie over gaat en hoe dat in de klas aan de orde kan komen. Deze module over het concept markt (vraag en aanbod), is een herkenbaar terrein. In deze module worden dan ook niet alle onderdelen van de Cevo syllabus verder uitgewerkt. De volgende eindtermen behandelen wij niet en zijn wij van mening dat het LWEO materiaal voldoende bruikbaar en duidelijk is. Daar waar wij een andere invulling zien, conform de geest van het nieuwe programma, hebben wij deze wel ingevuld. De volgende eindtermen moeten jullie dus met eigen materiaal aanbieden:

Het vraaggedrag van consumenten bij prijsveranderingen en inkomensveranderingen **aantonen** en dit **onderbouwen** met een berekening waarin dit in de prijselasticiteit en inkomenselasticiteit (beide segmentelasticiteit) tot uitdrukking komt; effecten van substitutie en complementariteit van goederen op het koopgedrag **verhelderen**; **voorbeelden geven** van normale, inferieure- en luxe goederen **en de relatie aantonen** tussen de aard van deze goederen en de hoogte van de prijselasticiteit en/of de inkomenselasticiteit; **uitleggen** dat de omzet wordt verkregen door de prijs te vermenigvuldigen met de hoeveelheid en dit zowel grafisch als rekenkundig **onderbouwen**;

voorbeelden geven van vaste en variabele kosten en verklaren dat een producent winst maakt als de opbrengsten hoger zijn dan de kosten en dit zowel grafisch als rekenkundig onderbouwen;

En verder:

in deze module kan de ceteris paribus voorwaarde worden geïntroduceerd, deze komt echter niet voor in de cevo syllabus;

er hoeft alleen met segmentelasticiteit gewerkt te worden;

in de tekst wordt aangegeven wat door de docent zelf moet worden ingebracht;

de eindtermen worden vanaf nu steeds vaker in de tekst genoemd (kennen en kunnen). Deze kunnen natuurlijk altijd naar eigen inzicht worden aangepast

Bijlage 1: een voorbeeld van een heuristiek

Opdracht 10 (uit module 1):

Philips is van plan om een lampenfabriek in Nederland om te bouwen. De fabriek moet duurzamer produceren en daarvoor moet het hele productieproces worden omgegooid. etc.

Schrijf in een stuk van maximaal 120 woorden waarin je **aantoont** waarom Philips niet 5% rente moet betalen maar 8%. Neem in je betoog tenminste de begrippen risico, informatie en vertrouwen op.

••

In bovenstaande situatie kunnen leerlingen allemaal met een verschillend antwoord komen en al naar gelang ze beter opgeleid zijn, zal de kwaliteit van het economisch betoog toenemen. Waar het om gaat is dat een leerling de situatie in kaart brengt. Er moet een oplossingspad worden gekozen die enerzijds de stappen in kaart moet brengen (wat moet je doen, welke informatie heb ik nodig, hoe kom ik daaraan: dat zijn stappen die terug te vinden zijn in de zogenaamde Probleem Gestuurde Aanpak (of PGO), zie bv mijn veldaanvraag 2005 die ik voor het vak M&O heb uitgewerkt, daar wordt het zgn. 7-stappenplan vrij overzichtelijk gepresenteerd)

Bijlage 2: een voorbeeld van een conceptopdracht en een contextopdracht

(Concept) Opdracht 9 (module 2):

Bron 7: een onderzoek onder consumenten in de stad Utrecht

Naast het gescheiden inleveren van afvalstromen als glas, oud papier en gft-afval, is het sinds kort in Nederland mogelijk om particulier luieraafval milieuvriendelijk te verwerken. etc.

Het bedrijf LuierRecycli neemt de "gok" om op basis van dit onderzoek het project uit te gaan voeren. Er zijn nogal wat kritische kanttekeningen te plaatsen bij dit project.

Geef een vijftal voorbeelden waaruit zou kunnen blijken dat dit bedrijf een te groot risico loopt en daardoor failliet zou kunnen gaan.

Stel nu eens dat het bedrijf deze activiteit niet had uitgevoerd, wat had het anders kunnen doen met die € 500.000,-?

Hoe komen in deze bron de begrippen betalingsbereidheid, schaarste en alternatieve aanwendbaarheid terug?

Bovenstaande opdracht zou door veel docenten, denk ik, als een contextopdracht worden beschouwd. Daar zal dus ongetwijfeld nog over gediscussieerd kunnen worden, maar dit terzijde. Overigens ben ik van mening dat de precieze formulering (context-of conceptopdracht) van ondergeschikt belang is aan hetgeen in de klas met de leerling gebeurt. Want ook in deze opdracht wordt de leerling uitgedaagd om op een actieve manier met zijn begrippenkader aan de slag te gaan. Wat hier gebeurt, is dat een leerling moet kunnen aantonen dat hij in staat is om de geleerde begrippen te herkennen (beheersingsniveau memoriseren) en te gebruiken.

(Context)opdracht 11 (uit module 1)

Second Life als alternatief voor onderpand²

Second Life onderscheidt zich van andere virtuele werelden omdat er een virtuele [economie](#) heerst en omdat er echt geld in omgaat. Deze economie is door ontwerper Linden zelf opgezet. etc.

Bepaal of de rente die iemand moet betalen op een virtuele lening hoger of lager is dan een gewone lening bij een commerciële bank als de ABN Amro.

Dit is in mijn ogen meer een contextopdracht omdat in deze specifieke situatie de leerling zich zal moeten verdiepen in zowel second life alsmede het bankwezen. Hij zal op zoek moeten

² zie bijvoorbeeld: <http://www.msnbc.msn.com/id/19876812/site/newsweek/>

gaan naar eigenschappen van beide werelden, mechanisme, etc binnen de grenzen van zijn aanwezige kennis en al doende leert hij meer over de situatie. Daarbij zal hij vanzelf stuiten op economische concepten (idealiter) of stuiten op concepten die hij niet kent (daarin kan je als docent wel sturing aanbrengen). De mate van complexiteit is natuurlijk wel afhankelijk van de mate van expertise die een leerling heeft opgebouwd. Het was misschien niet helemaal handig om deze vraag nu al in 4 vwo te stellen maar binnen deze beperking, is het komen tot een oplossing wel degelijk een enorme uitdaging.

Bijlage 3: een zoektocht naar analogieën

Opdracht 14 (uit module 1)

Uit bovenstaande vragen heb je kunnen afleiden dat de keuze van de één gevolgen heeft voor iemand anders. Geef nu voor elk van de onderstaande bronnen aan welke keuze iemand maakt, welke gevolgen dat heeft voor iemand anders en hoe de overheid in zou kunnen grijpen om diegene die last heeft van de keuze te beschermen. Vul hiervoor onderstaande tabel in.

Bron 11: FSC

Veel tuinstoelen en tuintafels zijn van tropisch hardhout gemaakt. Hout waarvan de afkomst niet altijd bekend is. Soms is het afkomstig van illegale houtkap. etc

Bron 12: SUV

Bestuurders van SUV's zijn seksueel gefrustreerd... Hoe werkt de psychologie van de zogeheten PC-hoofd tractor-eigenaar... Wat voor soort mensen wil een SUV... ? etc.

Bron 13: Wintersport

Jaarlijks gaan zo'n zestig miljoen mensen op wintersport en dat aantal neemt nog steeds toe. Door de grote aantallen toeristen komt het milieu zwaar onder druk te staan. etc.

	Welke keuze wordt er gemaakt ?	Wat zijn de gevolgen voor anderen ?	Is dit een taak voor de overheid?	Wat kan de overheid doen?
bron 11				
bron 12				
bron 13				

Bijlage 4: meerdere concepten in een context

Volgt: